УДК 01:025.5

Є.О. Валуєва, вчений секретар

НБ НПУ ім. М.П. Драгоманова, Київ

lib-npu@ukr.net

Бібліографічні видання як засіб підвищення інформаційної культури особистості

Розглянуто видовий склад, побудову та функціонування бібліографічної продукції. Зосереджено увагу на особливостях бібліографічних видань як засобу, що допомагає у пошуковій діяльності споживача інформації.

Ключові слова: бібліографічний посібник, бібліографічний покажчик, бібліографічний огляд, бібліографічний список, бібліографічне видання, бібліографічне посилання, інформаційна культура, інформаційний пошук.

Аналіз останніх досліджень, пов'язаних з вивченням динаміки розвитку інформаційної та пошукової культури серед споживачів, засвідчує зростання ролі інформаційних видань у процесі пошукової діяльності науковців.

Основними завданнями цього дослідження є розгляд особливостей формування інформаційної культури особистості у зв'язку з переходом до інформаційного суспільства, а також виявлення місця і ролі бібліографічних видань у процесі пошуку документів, які повністю відповідатимуть запитам споживача.

Під інформаційною культурою розуміють такий рівень інформаційної підготовки, який дозволяє людині не тільки вільно орієнтуватися в

потрібному інформаційному середовищі, а й брати участь у його формуванні та перетворенні, сприяти інформаційним контактам. [4]

Категоріями інформаційної культури особистості можна вважати її вміння формулювати свою потребу в інформації, ефективно здійснювати пошук необхідної інформації в усій сукупності інформаційних ресурсів, переробляти і створювати якісно нову інформацію, вести індивідуальні інформаційно-пошукові системи, відбирати та оцінювати інформацію, а також – здатність до інформаційного спілкування і комп'ютерну грамотність.

Педагогічні інновації, оновлення і модернізація освіти потребують ґрунтовного інформаційно-методичного та інформаційно-бібліографічного супроводу. Модернізація змісту освіти вимагає перебудови усіх її складових компонентів, серед яких бібліотека займає особливе місце. Саме бібліотеки покликані надати науково-інформаційну підтримку, забезпечити доступ до інформаційних ресурсів. [5]

В процесі здійснення наукової діяльності постала гостра потреба у створенні спеціальних документів, які б допомогли користувачеві полегшити пошук релевантного документу в документних масивах. Саме цим обумовлено сферу застосування бібліографічних документів, що викликало різноманітність форм та типів таких документів, адже інформаційне забезпечення є важливою умовою будь-якої галузі науки або практичної діяльності, в тому числі й формування інформаційної культури та професійної підготовки спеціалістів. Такими документами можуть слугувати бібліографічні видання, які можуть виступати пошуковою системою для споживачів, інформуючи про нові надходження і забезпечувати їх інформаційні потреби.

Бібліографічне видання – це інформаційне видання, що містить упорядковану сукупність бібліографічних записів (описів).

Бібліографічні видання, що інформують про нові надходження літератури (поточні бібліографічні покажчики), перш за все повинні виконувати сигнальну функцію, тобто регулярно, в дуже короткі терміни і за можливості більш повно оповіщати споживачів про всі опубліковані у світі первинні документи з потрібних питань. Ця функціональна властивість покажчиків послужила причиною віднесення їх до так званої сигнальної інформації.

Вимога більш повного охоплення всіх публікованих в світі наукових документів по суті зводиться до необхідності виконувати функцію реєстрації цих документів з метою збереження можливості їх відшукання в будь-який час. Здійснюючи реєстрацію первинних документів, бібліографічні покажчики виконують разом з тим систематизуючу функцію. Все це спрямовано на те, щоб упорядкувати відомості про первинний інформаційний потік, створити сприятливі умови для орієнтації в ньому і для пошуку потрібних документів. Також бібліографічні покажчики виконують адресну та пошукову функції.Поточний бібліографічний покажчик, а також рекомендаційний і ретроспективний покажчики виконують інформативну і індикативну функції, оскільки включають відомості про первинні документи і характеристику їх змісту, особливо в тих випадках, коли використовуються анотації. Комплектування бібліографічною інформацією як рекомендаційного, так і ретроспективного покажчиків вимагає встановлення відповідності першоджерел інформаційним потребам або запитам читачів, що обслуговуються. Прагнення рекомендувати певну літературу або скласти ретроспективний покажчик, що відповідає інформаційному запиту споживача, не може бути реалізоване без оціночного відбору документів. Отже, обидва названих покажчика володіють певними оцінними можливостями.

Виділяють три основних типи бібліографічних посібників – бібліографічний покажчик, бібліографічний список і бібліографічний огляд,

хоча відомі й інші типи документів, які можна розглядати вже як варіанти названих. [1]

Бібліографічний покажчик відображає книги, статті та інші матеріали, що розкривають або вузьку, конкретну тему (проблему), або широку, багатоаспектну – навіть галузь знання. Це і обумовлює складність його структури (наявність розділів і підрозділів), впливає на порядок розташування бібліографічних записів у межах кожного ділення. Бібліографічні покажчики в більшості своїй мають науково-довідковий апарат (передмова, різні допоміжні покажчики). Допоміжний покажчик відображає відомості про твори друку в іншому аспекті, ніж в основному тексті посібника, з посиланнями до відповідних бібліографічних записів.

Варіантами бібліографічного покажчика є бібліографічні довідники, типові каталоги, плани і каталоги видавництв, бібліографічні бюлетені, літописи книжкових палат.

Бібліографічний список включає відомості про твори, як правило, з вузької, конкретної теми або питання. Він найчастіше невеликий за обсягом, простий за структурою, не має довідкового апарату. Одним з різновидів бібліографічного списку є пам’ятки читачеві, що створюються переважно регіональними бібліографічними центрами.

Бібліографічний огляд – це бібліографічний посібник, що представляє собою зв’язне оповідання про документи (твори друку). У бібліографічному огляді характеристика літератури доповнюється необхідними роз’ясненнями та фактичними відомостями. Цільове і читацьке призначення, характер теми визначають кількість творів, про які йде мова в огляді, його структуру, яка може бути як простою і складною. Варіантами бібліографічного огляду є бесіди і розповіді про книжки.

Бесіда або розповідь про книги нагадують за формою ті усні бесіди, які проводить бібліотекар на абонементі. Їх мета – зацікавити читачів певної групи актуальними проблемами, допомогти у вивченні найбільш доступною і цікавою літературою з якої-небудь теми, творів того чи іншого письменника.

Побудова бібліографічного огляду, бесіди і розповіді про книжки не відрізняється складністю, і в додатку зазвичай наводяться алфавітні списки названих у них творів.

В деяких бібліографічних посібниках присутні елементи різних типів. Такими є «коло читання», методичні рекомендації (раніше виходили методико-бібліографічні збірники). Різновидом бібліографічних посібників, які можуть служити прикладом творчого підходу укладачів, є популярний бібліографічний довідник, путівник по книгах, популярна бібліографічна енциклопедія.

Бібліографічні посібники різних типів забезпечуються довідковим апаратом – передмовами, вступними зауваженнями до розділів, допоміжними покажчиками («ключами»). Найбільшого поширення набули такі види допоміжних покажчиків, як: авторський (в ньому перераховані прізвища авторів творів друку, що відображаються в бібліографічному посібнику); іменний (це перелік авторів, художників, композиторів, осіб, що згадуються в книгах і статтях, укладачів, редакторів та ін.); предметний (перелік предметних рубрик, що відображають зміст творів друку); тематичний (перелік тем, розкритих в творах); географічний (перелік географічних об’єктів, про які є матеріал у творах). Допоміжні покажчики містять відсилання до відповідних бібліографічних записів в основній частині посібника

Бібліографічні посібники поділяються на види відповідно до таких ознак: змістом творів, що в них відображені, часом їх видання, повнотою охоплення, способами характеристики та ін. Але найголовніша ознака – це цільове і читацьке призначення.

В залежності від призначення розрізняються: державні, науково-допоміжні, рекомендаційні і професійно-виробничі бібліографічні посібники.

Головна мета державних бібліографічних покажчиків – інформування про випуск творів друку різного змісту і видів на основі державної реєстрації. Науково-допоміжні посібники покликані забезпечити задоволення

інформаційних потреб науковців і фахівців. Для них характерна повнота інформації як про вітчизняні, так і про зарубіжні твори друку, що мають наукову та практичну цінність. Рекомендаційні посібники призначені допомагати в загальній та професійній освіті, самоосвіті. Відмінні риси рекомендаційних посібників – широта читацької адреси, різноманітність типів. Професійно-виробничі покажчики призначені допомагати в практичній професійно-виробничій діяльності. Ці видання характеризуються цілеспрямованим відбором літератури останніх років видання, матеріалів про нову техніку і технології, про прогресивні форми організації праці, з економічних питань. Видавничі та книготорговельні бібліографічні посібники знайомлять з друкованою продукцією одного або кількох видавництв (що вже вийшла або запланованій до випуску), показують асортимент наявних у продажу книг.

Залежно від змісту творів бібліографічні посібники поділяються на універсальні, галузеві, тематичні, персональні, біобібліографічні, краєзнавчі, країнознавчі. Універсальний посібник включає відомості про друковані матеріали з усіх галузей знань і областей практичної діяльності. Галузевий бібліографічний посібник відображає твори тільки з однієї галузі знання або області практичної діяльності або двох-трьох суміжних галузей. Тематичний посібник інформує про літературу з однієї теми. Біобібліографічний посібник (покажчик, словник) відображає твори певної особи або осіб, а також бібліографічні відомості та літературу про них. Краєзнавчий бібліографічний посібник знайомить з матеріалами, присвяченими одній або кільком країнам. Краєзнавчий посібник інформує про твори, пов’язані за змістом з певною місцевістю в країні. Покажчик (список, огляд) місцевої преси відображає твори, видані на будь-якій території.

В залежності від часу видання творів, що бібліографуються (за хронологічною ознакою) покажчики поділяються на поточні (регулярно інформують про вихід літератури), ретроспективні (повідомляють про твори, що вийшли у світ за певний період часу), перспективні (інформують про

видання, що заплановані до випуску). Різновидом поточного посібника є сигнальний – оперативно виданий поточний бібліографічний посібник, в якому всі або більшість бібліографічних записів обмежені заголовком і бібліографічним описом.

Бібліографічні посібники відображають твори з різною повнотою. За цією ознакою виділяються реєстраційні та вибіркові посібники. Реєстраційні посібники відображають твори друку з максимальною повнотою. Вибіркові – містять бібліографічні записи творів, відібраних за яким-небудь принципом (наприклад, найбільш цінні в науковому та художньому відношенні видання). Так, рекомендаційні посібники завжди вибіркові. (Бібліографічні посібники розрізняються також за способами характеристики включених до них творів. Відповідно до цієї ознаки бібліографічні посібники поділяються на анотовані (всі або більшість бібліографічних записів мають анотації) і реферативні (всі або більшість записів включають реферати творів).

Залежно від виду застосовуваного бібліографічного групування виділяються алфавітні, хронологічні, систематичні бібліографічні посібники. В алфавітному посібнику бібліографічні записи даються в алфавіті прізвищ авторів (заголовків) розкритих творів. У систематичному посібнику – за логічно обґрунтованою системою, відповідно до схеми класифікації. Якщо записи творів об’єднуються за датами їх написання або опублікування, такий бібліографічний посібник називається хронологічним. [2]

Бібліографічні видання можуть бути неперіодичними (разовими) і періодичними. У ряді випадків бібліографічні видання об’єднуються в серії, які призначаються певним групам читачів, мають відповідне цільове призначення, єдині принципи художнього оформлення. Наприклад, у складі серій виходять реферативні журнали, що випускаються науково-інформаційними центрами.

Неперіодичні бібліографічні видання (книги, брошури, листівки бібліографічного змісту) здебільшого однотомні. Але видано досить значне число фундаментальних бібліографічних покажчиків, що складаються з

декількох томів. Іноді бібліографічні видання складаються з декількох частин (випусків), які хронологічно продовжують один одного. Різних тем присвячені бібліографічні посібники, оформлені у вигляді листівок. Вони являють собою короткі списки літератури. Друкуються також плакати-афіші, що інформують про книжкові новинки, про чергові томах зібрань творів письменників, які поширюються по підписці.

Періодичні бібліографічні видання – це щотижневі, щомісячні, щоквартальні бібліографічні видання, багато з яких є підписними: реферативні журнали та збірники, державні бібліографічні покажчики, різноманітні інформаційні бюлетені.

До бібліографічних публікацій відносяться бібліографічні списки, покажчики та огляди, що публікуються в книгах різного змісту і призначення, в газетах і журналах, на сторінках періодичних збірників і таких, що продовжуються. Бібліографічні публікації мають як самостійне, так і допоміжне значення.

Внутрішньокнижкові і прикнижкові бібліографічні покажчики (списки, огляди) інформують про наявність близької за тематикою літератури, доповнюють зміст книги, допомагають глибше вивчити порушені в ній проблеми. Правда, ці бібліографічні матеріали грають найчастіше допоміжну роль, що неминуче відбивається на їх складі, обмежує не тільки темою книги, а й, як це досить часто буває, яким-небудь одним аспектом, найбільше цікавлять автора.

Прикнижковий бібліографічний посібник (покажчик, список або огляд) містить відомості про використані або рекомендованих творах друку. Списки (огляди) використаних джерел поміщаються в більшості випадків у наукових виданнях і дають уявлення про ступінь повноти дослідження проблеми та оригінальності праці автора. [3]

Покажчики, списки, рідше огляди рекомендованих творів, складаються спеціально для читачів книги. Таким чином, сама книга стає джерелом додаткової інформації про літературу з розглянутих в ній питань. Для

широких кіл читачів великий інтерес представляють бібліографічні матеріали, додані до науково-популярних видань. З їх допомогою читачі дізнаються про інші цікаві книги, поглиблюють свої знання.

Списки додаткової літератури додаються до розділів наукових, навчальних і довідкових видань. Списками літератури забезпечуються і багато статей універсальних та галузевих енциклопедій.

Внутрішньокнижкові бібліографічні покажчики (списки, огляди) вміщуються в книгах в якості самостійного матеріалу. Це можуть бути, наприклад, покажчики і списки творів автора даної книги. Вони містяться в наукових, професійно-виробничих і науково-популярних виданнях.

Дуже часто в книгах містяться бібліографічні посилання, на інші твори, цитати з них або згадки про роботи будь-якої особи. Це дає можливість перевірити достовірність цитованого твору, а також дізнатися про наявність робіт інших авторів з цієї теми. Посилання являють собою короткі бібліографічні описи різних документів. Іноді прізвища та ініціали авторів, назви книг і статей наводяться в самому тексті (внутрішньотекстові посилання). У цих випадках відсутні елементи бібліографічного опису (наприклад, відомості про автора, назва, вихідні дані і сторінки) наводяться безпосередньо в тексті (у круглих дужках).

Прикнижкові і внутрішньокнижкові бібліографічні посібники використовуються зазвичай як доповнення до вже наявних бібліографічних видань відповідної тематики. Вони дозволяють виявити прогалини в комплектуванні книжкового фонду та вдосконалювати довідково-бібліографічне обслуговування читачів.

Споживання бібліографічної продукції має велике значення, оскільки вона дозволяє швидко зорієнтуватися у великому обсязі документів, темі, зосередитись на конкретній проблемі та ефективно використовувати такі видання у практичній діяльності. В основі класифікації бібліографічних посібників лежить сукупність ознак, тому потрібно навчитися розглядати їх не ізольовано, а у взаємозв’язку. Саме це допоможе надалі добре

орієнтуватися у всьому різноманітті бібліографічних посібників та вміло застосовувати їх на практиці.

Бібліографічний список

1. Буран В.Я. Бібліографія. Загальний курс: навчальний посібник / В.Я. Буран. – К.: Вища школа, 1984. – 215 с.
2. Бібліографічний апарат видань: Система бібліографічних посібників (творів, документів, видань) / Матеріал підгот.: О. Устіннікова, П. Сенько, Н. Регідайло // Вісник Книжкової палати. – 2007. – N 2. – С. 23-24.
3. Бібліографічні посібники у виданнях: Прикнижкові та пристатейні бібліографічні списки / Матеріал підгот.: О. Устіннікова, П. Сенько, Н. Регідайло // Вісник Книжкової палати. – 2007. – N 3. – С. 20-22.
4. Гречихин А.А. Библиографическая эвристика: История, теория и методика информационного поиска: конспект лекций / А.А. Гречихин. – М.: Моск. полигр. ин-т, 1984. – 48с.
5. Рыбина Л.И. Информационная культура – приоритетное направление библиотечной деятельности / Л.И. Рыбина // Библиография. – 2006. – №4. – С.17-22.